

**СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ
„СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“**

Философски факултет

Катедра „История и теория на културата“

МИЛЕНА ПЕТКОВА КОЛЕВА-ЗВЪНЧАРОВА

**НЕПОЗНАТОТО НАСЛЕДСТВО:
ВАЛИДИРАНЕ НА ЗНАНИЯ И УМЕНИЯ ЗА ОПАЗВАНЕ И
СОЦИАЛИЗИРАНЕ
НА ДОКУМЕНТАЛНИ И КНИЖОВНИ ЦЕННОСТИ**

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертация представена за присъждане на образователна и научна
степен „Доктор“ в професионално направление 3.1. Социология,
антропология и науки за културата

Научен ръководител: проф. д.н. Иван Кабаков

София, 2020

Дисертационният труд е с общ обем 256 страници и е структуриран в увод (10 стр.), четири глави (172 стр.), заключение (7 стр.), пет приложения (анкета, интервюта, методика, факсимилета, публикации по темата – общо 39 стр.), списък на използваните съкращения, списък на диаграмите (12 фиг.) и списък на използваната литература (12 стр.). В списъка с литературата са включени 155 информационни единици (монографии, статии, европейски и национални нормативни актове и политически документи, архивни единици и електронни ресурси) на български и английски език.

СЪДЪРЖАНИЕ

ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД.....	4
АКТУАЛНОСТ НА ТЕМАТА	6
СТРУКТУРА И СЪДЪРЖАНИЕ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД.....	7
ПРИНОСИ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД	27
ПУБЛИКАЦИИ ПО ТЕМАТА.....	28

Обща характеристика на дисертационния труд

Темата за културното наследство като ресурс за икономически растеж и социално приобщаване е част от актуалния дневен ред на Европейския съюз. Социално-икономическата криза, катализирана от пандемията от Ковид-19, и натискът на имигрантската и бежанска вълна, са само част от факторите, които добавят основания за мобилизиране на всички видове ресурси за оцеляване и сплотяване. Идеята за споделеното наследство захранва представата за обща европейска идентичност и намира подкрепа чрез разнообразни програми и инициативи с фокус „културно наследство“. Непосредствената грижа за опазването и социализирането на различните видове културно наследство обаче си остава пряка задача и отговорност на националните правителства.

Тематичната област на изследването е професионалната подготовка и развитие и по-конкретно валидирането на знания, умения и компетентности в областта на културното наследство, които са формирани предимно в практиката, чрез неформално и самостоятелно учене. Професионалното развитие, като функция на системата на образование и обучение, е регламентирано в поредица от правно-нормативни актове, но това е само един аспект от темата; в специализираните изследвания, посветени на културното наследство, професионалното развитие е частично проблематизирано. Липсва систематично и специфично за културното наследство представяне на нуждите, дефицитите, проблемите и възможните решения, които предпоставят качествено изпълнение на дейностите по опазване и

социализиране на културното наследство в България, независимо от особеностите на различните видове наследство.

Обект на изследването в дисертационния труд е книжовното и документалното наследство, като **идеята** за него е свързана с конкретен проблем – слабата разкритост и социализиране на една уникална за България и света колекция, представляваща именно този вид културно наследство. Прекият ми досег с културните ценности, съхранявани в отдел “Ориенталски сбирки” на Националната библиотека “Св. св. Кирил и Методий” не само породил тази идея, но и позволи разглежданият проблем да бъде обследван от позицията на непосредственото лично участие и ангажираност с това наследство. Желанието да се потърси практическо и възможно решение е основната причина да предприема подобно изследване.

Загубата на професионален капацитет в институциите на паметта, причинена от липсата на достатъчно и подходящо подготвени и мотивирани специалисти, както и на възможности за адекватно на търсенето професионално развитие, е придобила размери, които вече налагат да бъде определена като критична. Същевременно са налице знания, умения и компетентности, придобити чрез неформално и самостоятелно учене, които се нуждаят от признаване. То би могло да допринесе за повишаване на мотивацията, както и на видимостта и престижа на професиите в културното наследство.

Дисертационният труд представя резултати от проведените в рамките на изследването анализи, като ги съпоставя с работната хипотеза. Очакванията са то да проучи основните проблеми на професионалното развитие в областта на културното развитие. В практически план би могло да допринесе за обособяване на процедури по валидиране, основани на предложената в него методика, и да бъде в

помощ на процеса за повишаване на качеството на дейностите по опазване и социализиране на културното наследство.

Направените изводи биха били приложими не само към разглеждания вид – книжовното и документалното, а и към културното наследство като цяло. Тези изводи са информирани както от документално проучване, така и от анализ на данните от проведената за целите на изследването анкета сред специалисти, заети в областта на културното наследство и интервюта с архивисти-ориенталисти.

Въз основа на изводите са изведени препоръки, насочени към установяването на устойчива система за професионално развитие, обвързана с реалните потребности, подкрепена от адекватна правно-нормативна рамка и целяща да допринесе за опазването на културното наследство по най-добрия начин в услуга на обществото.

Актуалност на темата

Конкретната тема на дисертационния труд е валидирането на знания, умения и компетентности в културното наследство, които са формирани предимно в хода на професионалната практика, чрез неформално обучение и самостоятелно учене. Тази тема е актуална по няколко причини: повишен обществен интерес към културното наследство, което създава очаквания за качество на дейностите по неговото опазване и социализиране; задълбочаващо се несъответствие между резултатите от формалното образование и потребностите на професиите и длъжностите в областта на културното наследство; нарастващ проблем с осигуряването на квалифицирани специалисти за институциите на паметта, които опазват и социализират различните видове културно наследство; поява на нови професии, вследствие от

тясната специализация в културното наследство, за които е необходима регламентация. В допълнение към това може да се изтъкне и нарастващата роля в Европа на валидирането като практически инструмент за припознаване на знания и умения, придобити чрез неформално самостоятелно учене, в опит да се преодолее изоставането на резултатите от формалното образование спрямо потребностите на професионалната практика.

Структура и съдържание на дисертационния труд

Уводът обосновава актуалността и причините за избор на темата за професионалното развитие в областта на културното наследство. В него са представени *обектът* – документалното и книжовното културно наследство, *предметът на изследването* – валидирането на знания, умения и компетентности като част от професионалното развитие, и са описани *целите и задачите на изследването*. Изброени са приложените *изследователски методи* (документално проучване, проучване на конкретен случай, анкета, интервю, включено наблюдение). Изложена е *работната хипотеза* на изследването, а именно че този инструмент има потенциал да допринесе за повишаване и поддържане на качеството на дейностите по опазване и социализиране на културното наследство.

В първата глава се разглежда понятието „културно наследство“ и как то е отразено в европейски и национални политически и правно-нормативни актове. Проследява се ролята на институциите на паметта за опазването на културното наследство и се акцентира върху книжовното и документалното културно наследство като обект на

изследване. Проблематизира се кога и при какви условия наследството остава *непознато*.

Идеята за изграждане на европейска културна идентичност се уповава на културното наследство. То се представя като общо, споделено, способно да обедини отвъд граници и конфликти. Политическите послания, подкрепени от финансови инструменти като програмите Творческа Европа или Еразъм+, поощряват усилията културното наследство в разнообразните му форми да бъде активно популяризирано, споделяно, интерпретирано според потребностите на различни целеви групи, да бъде разпознавано като общоевропейско и припознавано за свое наследство.

Изграждането на европейска идентичност и общо културно наследство започва на национално равнище. Именно националната правно-нормативна уредба и институции набелязват, регламентират, провеждат конкретните дейности по опазване и социализиране на културното наследство, за да стане то достъпно за обществото и да послужи за опора на споделените културни ценности. Към тези два основни стълба трябва да се прибави и системата на образование и професионално обучение. От качеството на подготовката зависи как и доколко специалистите успешно ще изпълняват и надграждат задачата си да превръщат непознатото културно наследство в познато. Основната тежест по неговото опазване и социализиране попада върху институциите на паметта – библиотеки, архиви и музеи, които обаче имат ограничена роля при формирането на професионалните знания и умения, съгласно с нормативната уредба.

Книжовното и документалното културно наследство е самостоятелен дял, идентифициран като обект на изследване от Ани Гергова (*Гергова, Ани. 2006. Книжовно-документално наследство.*

Университетска библиотека №459. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“). Работата с него изисква редица специфични знания и умения, които опосредстват опознаването на съхранените книжовни и документални ценности, и се превръщат в основен фактор за тяхната социализация. Загубата на професионален капацитет създава риск това наследство да остане непознато и в следствие от това се компрометира неговата приобщаваща функция.

Във **втората глава** се разглежда теоретичният модел за опазването и социализирането на културното наследство. Прави се преглед и анализ на дейностите, включени в процеса на опазване и социализация, и се проследяват практическите подходи към тези дейности по-конкретно в областта на документалното и книжовното културно наследство. Проследяват се длъжностите и професиите в тази област като важна предпоставка за анализ на професионалното развитие.

Представени са дейностите в областта на документалното и книжовното наследство, които са валидни и приложими за всички ценности с подобни физически характеристики – хартиен носител, писани на ръка, принадлежащи на описания период, жанр и пр. Спецификата на разглеждания пример – колекцията от ориенталски документи, ръкописи и старопечатни книги на Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ – се съдържа в степента му на *отчужденост* от представите за българско наследство; в усложнената институционална принадлежност (архив в библиотека); в обема на архивния масив, който създава от самото начало истинско предизвикателство и не на последно място – в съдържимите данни и наративи, които това наследство има да разкрие.

От гледна точка на дейностите, конкретният пример показва добро съответствие, но и излизане извън тесните рамки на Закона за културното наследство. Това очертава преимуществото на практиката, която с течение на времето по естествен път може да се опита да адресира потребностите, като ги обвърже с работещи процеси и дейности, насочени към тяхното удовлетворяване. В разглеждания случай ЗКН може да бъде оценен като обща рамка, но не и като ясен и конкретен регламент по отношение на характера и съдържанието на дейностите за опазване и социализация на културното наследство.

Съществуващото формално образование и обучение не успява да осигури изграждане и поддържане на знания, умения и компетентности, необходими за съответното професионално развитие. Същевременно знанията и уменията на практикуващите специалисти, придобити чрез неформално и самостоятелно учене не биват признати и валидирани, което лишава уникалните им професии от полагаемата се видимост. Примерите от аналитичния доклад в рамките на Европейския структурен диалог, посветен на културното наследство и свързаните с него знания и умения, както и на традиционните и нововъзникналите професии в тази област, показват, че проблемът надхвърля националните ни граници. В случай че моделът за валидиране на знания и умения в областта на документалното и книжовното културното наследство се окаже успешен, това би могло да съставлява принос по отношение на културното наследство въобще, както на национално, така и на европейско равнище.

В третата глава се проследява значението на понятието „валидиране“, както и основните мерки за утвърждаването на този елемент от професионалното развитие в ЕС и в България. На такава

основа се поставя въпросът дали, доколко и как е възможно признаването по отношение на професионалните знания, умения и компетентности в областта на културното наследство, какви са условията, които го правят подходящо и до каква степен то е отговор на актуалните проблеми и потребности в областта.

Въз основа на прегледаните европейски и български политически документи, стратегии и правно-нормативни разпоредби ситуацията с валидирането в България би могла да се уточни по следния начин:

- на равнището на политическите документи, то е изведено като приоритет, в отговор на европейските препоръки
- на равнището на практиката не е изградена национална система, която да включва всички сектори на образованието (общо, професионално и висше)
- не са привлечени в достатъчна степен всички заинтересовани страни, в т.ч. работодатели и граждански организации, като според Закона за професионалното образование и обучение валидирането остава правомощие на институциите, които предоставят професионално образование и обучение
- обхватът му е ограничен в рамките на професиите от СППОО, което не отразява актуалните нужди на икономиката и обществото.

Анализът на данните от анкетата, проведена в рамките на изследването, позволява да се направи следното обобщено представяне на професионалното развитие в областта на културното наследство:

- Качественото изпълнение на дейности, свързани с опазването и социализирането на културното наследство, **изисква специфични знания, умения и компетентности.**

- Формалното образование (професионално и висше) към момента **не предоставя** цялостна подготовка по отношение на съвкупността от разглежданите дейности по опазване и социализиране на културното наследство.
- Специалистите в институциите на паметта (музеи, библиотеки и архиви) придобиват практически необходимите професионални знания, умения и компетентности **в процеса на работа**, като само в редки случаи този опит бива удостоверен (валидиран).
- Съществена част от професионалното развитие в рамките на институциите на паметта се извършва посредством **неформално и самостоятелно учене**, което от своя страна подлежи на признаване (разгледаните европейски практики отварят широки възможности за това).
- Налице е **потребност от валидиране** на придобитите в професионалната практика знания, умения и компетентности като начин да се съхранява експертизата и да се подкрепя и изгражда мотивация за работа с културното наследство.
- Налице е необходимост от **структуриране** на индивидуалното професионално развитие, така че то да съответства на потребностите, стратегическите и оперативните цели на институциите, за които работи.
- Предвид на спецификата на знанията, уменията и компетентностите е **логично експертизата за признаването им да се търси в самите институции на паметта**. Същевременно обаче за допълнителна квалификация те предпочитат да използват външни услуги (предлагани от университетите, висшите училища, неправителствените организации и др.), което

може да отразява съществуваща конюнктура, а може и да е признак за липса на увереност.

- Съгласно с действащата правно-нормативна уредба, за **валидирането** на знания, умения и компетентности, придобити чрез неформално учене, е **необходимо**: 1. професията да е включена в СППОО; 2. да са разписани държавни образователни изисквания за придобиването на квалификация по тази професия; 3. институцията да е сред допустимите да го извършват по ЗПОО (практически единствената възможност е създаването на център за професионално обучение към съответната институция на паметта). Доколко създаването на ЦПО е практически възможна и полезна стъпка, от гледна точка на изискванията и необходимия ресурс, е въпрос на експертна преценка. Факт е обаче, че работещите в музеи, библиотеки и архиви разчитат основно на самоподготовка и/или на курсове, предлагани от ВУЗ.

Очертава се системна обвързаност: професионалната подготовка в областта на културното наследство е белязана от редица дефицити; извършването на специализираните дейности по опазване и социализиране на културното наследство налага тези дефицити да бъдат преодолявани в личната професионалната практика; резултатите от професионалното развитие обикновено не биват удостоверявани (и съответно – остойносттавани и оценносттавани). Съвкупността от тези предпоставки отслабват мотивацията за работа в областта на културното наследство, като за това несъмнено допринася и ниското заплащане. Те стават причина за влошаване на качеството на изпълнение на дейностите по опазване и социализиране и ограничават възможностите наследството да изпълнява съвременните си функции.

Валидирането е възможно решение за оценяване и признаване на придобити знания, умения и компетентности чрез неформално и самостоятелно учене. Създадена е широка институционална, организационна, правно-нормативна основа, която го подкрепя и поощрява като основен стълб на концепцията за учене през целия живот. Отличителните му характеристики – гъвкавост спрямо индивидуалните особености, прагматичност, ориентираност към резултати и др. – го правят приложимо към разнообразието от дейности в областта на културното наследство. Може да помогне за прецизното обозначаване на етапите в личното професионално развитие, което би допринесло за повишаване на мотивацията чрез полагането на обозрими и постижими цели, както и за планирането на съответните измерими резултати. Също така, има потенциал да оформи индивидуалното професионално развитие, като го съобрази с особеностите, целите и нуждите на конкретната институция. Резултатите от прилагането му могат да способстват постигането на желаната видимост на професиите, свързани с опазването и социализирането на културното наследство, като допринесе за необходимото признаване на техните специфики и стойността, която добавят към социалното благополучие.

Наличието на достатъчно пресечни точки между валидирането (като практика и ползи) и културното наследство (като дефицити и потребности) изисква нов оперативен подход. За момента в България няма утвърдена система за признаване на знания и умения. Особено важно е за видовете културно наследство, изискващи в по-голяма степен специализирани знания, умения и компетентности и особено, в случаите, когато те се натрупват най-вече в практиката. Професиите, за които не съществува достатъчна подготовка (специализирана или

практическа) във формалните образователни степени, са подходящи за прилагане на различни стъпки на валидиране. Както и тези, практикувани от сравнително малък брой специалисти (реставратори, епиграфи, музейни педагози, нумизмати и пр.) и съчетаващи различни умения, чието формално образование е икономически нерентабилно, поради което е оставена като самостоятелно и неформално учене. Приложимо е към дейностите, свързани с обработването и опазването на уникални колекции, както и за дейностите, чието продължение зависи от предаването на специфичен професионален опит на следващите поколения. Създава механизъм за ангажиране на институцията с проблемите на професионалното развитие, както и за издигането и утвърждаването на престижа на професиите в областта на културното наследство.

Валидирането не е самостоятелно решение за всяка ситуация. То би могло да проработи в случаите, когато са налице утвърдени професионални практики, които надграждат съществуващите образователни стандарти или заместват тяхната липса. Приложимо е и в случаите, когато необходимата многостранна подготовка на малко на брой специалисти извън институцията на паметта и професионалната практика е икономически нерентабилна за учебните заведения. Може да има регламентиращ характер, като не само признава натрупаните по неформален и самостоятелен път знания и умения, но и позволява на тяхна основа да се изграждат професионални стандарти. Има допълващ характер и не бива да измества процеса на професионално развитие чрез образование и обучение. Възможностите за гъвкаво прилагане го превръщат в практически инструмент, който отчита и синхронизира нуждите и на кандидата, и на институцията, ориентирани спрямо съвременните стандарти на опазване и социализиране на културното

наследство. Разработено е като универсален модел с потенциал да бъде приложен спрямо различни видове културно наследство, като отчита техните специфични потребности.

В четвъртата глава се разглеждат основни моменти от създаването, развитието и дейността на отдел „Ориенталски сбирки” на НБКМ с цел да бъдат идентифицирани и анализирани проблемите в областта на формирането на професионалните знания, умения и компетентности, необходими за опазването и социализирането на съхраняваното в коментирания отдел уникално архивно и книжовно наследство. Проверява се работната хипотеза на изследването, а именно дали и в каква степен валидирането на наученото по неформален и самостоятелен път, в процеса на работа, може да бъде решение в подкрепа на устойчивото професионално развитие.

Понастоящем в отдел „Ориенталски сбирки” на НБКМ се съхраняват 4 000 ръкописни кодекса на арабски, турски и персийски език, 2 000 тома старопечатни арабографични книги, приблизително 500 000 архивни единици документи, както и обособените колекции от дефтери (730 книжни тела) и кадийски регистри (185 книжни тела). За целите на настоящото изследване са приведени факти от историята на този отдел, свързани с подготовката, професионалното и научното развитие на сътрудниците в него, както и отражението им върху дейностите по опазването, проучването и социализацията на съхраняваното архивно и книжовно културно наследство.

Работата с конкретното архивно и книжовно наследство изисква познания в областта на т.нар. помощни исторически дисциплини като палеография, дипломатика, кодикология, филигранология и др. Въпреки изготвените учебни пособия, включително и от страна на

български ориенталисти, и специализираните курсове по османски език и дипломатика (но с недостатъчни хорариуми), направеното в системата на формалното образование не е достатъчно за пълноценната подготовка на архивиста-ориенталист. Днес създаването и поддържането на специализирани университетски програми, които да обслужват толкова тесен (в сравнителен план) сегмент от културното наследство, едва ли би било оправдано от (водещата) икономическа гледна точка. Много по-прагматично е специализираната подготовка да се осъществява (както е било и досега) в хода на и успоредно с професионалната практика.

В подкрепа на твърдението, че мястото, където трябва да се подготвят професионално специалистите за работа с архивното и книжовното културно наследство, е била и трябва да продължи да е самата НБКМ могат да се приведат следните аргументи:

- в НБКМ е локализирана колекцията, което позволява работа *de visu* и запознаване с конкретните особености на разглежданото книжовно и архивно-документално наследство;
- архивът е уникален за България по своята същност и дейностите по опазване, проучване и социализация на този вид културно наследство са застъпени в тяхната пълнота и съвкупност;
- формалното образование все още не предлага необходимата целенасочена, разностранна и специализирана подготовка, а създаването на самостоятелна програма за обучение вероятно би било икономически неоправдано;

- оценяването и удостоверяването могат да бъдат валидни, надеждни и обективни, когато се извършват или са упълномощени от институцията, където е локализирана колекцията от архивни и книжовни културни ценности;
- Библиотеката е естественото място за среща на всички заинтересовани страни – специалисти, изследователи, потребители, което може и следва да се използва за тяхното привличане към дейностите от цикъла по опазване и социализиране на културното наследство.

Практическото решение на проблема за подготовката на кадри би могло да се търси в създаването на предпоставки за изграждане на професионални знания, умения и компетентности и тяхното последващо признаване в рамките на една и съща институция. В разглеждания случай това означава не само възстановяване на описаните добри практики (конкурс, специализирани квалификационни курсове, наставничество), но и тяхното надграждане на системно ниво. Подобна система трябва да обхваща професионалното развитие в неговото протежение, както и да задава неговите цел и посока, съобразени с личните особености и потребностите на институцията и на съответното културно наследство. Става дума за това професионално развитие, което се постига чрез неформално и самостоятелно учене, и което се оказва, че е основната форма на набавяне на нужните знания и умения от създаването на „Ориенталски сбирки“ до днес. Това професионално развитие е налице, но негов основен двигател е личната амбиция и желанието за самоподготовка, което при липсата на проактивна системна подкрепа и мерки за осигуряване на устойчивост и приемственост, е на практика

неуправляемо и се превръща в източник на риск. Опасността се състои в това едни дейности да бъдат развивани за сметка на други (за което свидетелства историята на отдел „Ориенталски сбирки“). Нарушава се принципът на равнопоставеност на различните видове културно наследство при осъществяване на неговата закрила (чл. 3, ал.1 от ЗКН). В разгледания случай, това се отнася до приоритетното отношение към архивното за сметка на книжовното наследство (независимо от причините, довели до този ефект, си струва да се анализират).

Всекидневно натрупваните по неформален път практически знания, умения и опит, остават неустоверени и непълно използвани, въпреки че са водещи по отношение на професионалното формиране. Те не носят официално отразена добавена стойност към професионалния профил на специалиста. Според длъжностните характеристики разликата между новопостъпилия архивист и архивистът с десетилетен стаж може да се изразява в определението „старши“, но нищо не отличава архивиста, работещ с документи на български език от архивиста, работещ с документи на чуждографичен и мъртъв език, какъвто е османотурският. Формално нищо не отличава и архивиста, работещ с документи, от архивиста, работещ с ръкописи – докато в действителност двете дейности се различават, като изискват редица специфични умения.

Валидирането позволява знания, умения и компетентности, натрупани чрез неформално и самостоятелно учене, да бъдат утвърдени и припознати от институцията. Реализацията на такъв подход в областта на културното наследство ще даде представа дали и в каква степен резултатите от неформалното и самостоятелното учене компенсират липсата на формална подготовка, дали имат изграждащ

или надграждащ и допълващ характер, доколко и как успяват да се впишат в професионалните стандарти и пр.

Признаването на знания и умения има потенциал да допринесе за разрешаването на проблемите на архивното и книжовното културно наследство (и в по-общ план – на културното наследство), свързани с професионалното развитие. Ето някои от характеристиките, които обуславят това твърдение:

- Валидирането поощрява **тясната специализация** (но не бива да води до капсулиране на конкретната област, предвид на съвременните потребности от развиване на универсални умения и ключови компетентности).
- Когато се извършва **на място**, ангажира институцията с професионалното развитие и така спомага за изграждане на атмосфера на сътрудничество и съвместно целеполагане.
- Създава предпоставки за изграждането на **индивидуален план за професионално развитие**, като отчита индивидуалните особености и обстоятелства.
- **Интегрира** индивидуалното развитие в плана за развитие на институцията.
- Като практически **приложим инструмент** извежда сравними данни за анализ на ситуацията (ниво на подготвеност, профил на специалистите), въз основа на които могат да се разработват, препоръчват, планират мерки и политики в областта на професионалното образование и обучение, свързано с културното наследство.

Анализът показва силните страни и възможностите, които очертават сериозен потенциал за прилагане и по отношение на

професии, свързани с други видове културно наследство. Практическо предизвикателство отправят слабите страни и заплахите на външната страна – тяхното трансформиране в нови възможности, чрез (превантивни) мерки за преодоляването или намаляването на ефекта им, допълнително обосновават усилието да се работи в посока на въвеждане на този инструмент. Консолидирането на общността, основана на участие на заинтересованите страни, е важна предпоставка за успешни стъпки към променена и усъвършенствана правнонормативна уредба, за създаване на прецизни, прозрачни и съобразени с практиката правила и критерии за прилагане на валидирането на знания, умения и компетентности, придобити чрез неформално и самостоятелно учене, като инструмент и решение за преодоляване на кризата в професионалната подготовка.

В **заключението** се обобщават основните проблеми, както и изводите от проведения анализ, с помощта на различни работни методи. Въз основа на тези изводи са формулирани препоръки, които биха могли да послужат за изграждането на цялостна система на професионално развитие в областта на културното наследство, част от която е валидирането на придобитите чрез неформално и самостоятелно учене професионални знания, умения и компетентности.

В качеството си на „невъзобновяем, уникален и *незаменим ресурс*“ културното наследство играе важна роля за създаването на социален капитал, има важно икономическо въздействие, както и предлага възможности за постигането на интелигентен, устойчив и приобщаващ растеж в Европа. Данните от първото по рода си общоевропейско изследване на Евробарометър (2017) по темата за

културното наследство, показват, че съществува зависимост между степента на оценяване на конкретна форма на културното наследство и това доколко позната и близка е тя до респондентите.

Опазването на културното наследство е европейски приоритет, но конкретните дейности в неговия обхват са национална отговорност. Европейските политически документи и нормативни актове съдържат предписания относно основните цели и задачи, както и включването на обществеността като заинтересована страна в процеса, докато националните документи установяват работните понятия, определят и регламентират отговорните институции и техните дейности. Анализът на националното законодателство в областта на културното наследство показва липса на терминологично съответствие между различните закони, както и липса на хармонизирани и добре координирани усилия за последователно и устойчиво опазване и социализиране на различните форми на културно наследство. Общият и устройствен в тази област Закон за културното наследство не успява да гарантира равнопоставеното отношение към всички видове културно наследство чрез еднакво застъпени и пропорционални мерки. Практически необходимите дейности от цикъла по опазване на културното наследство не са хомогенно застъпени, което оставя тяхното изпълнение без законосъобразен контрол и показатели за изпълнение.

Съвкупност от отличителни черти отделя архивните (документални) и книжовни ценности като самостоятелен вид културно наследство и предопределя специфичните знания, умения и компетентности, необходими за тяхното опазване и социализиране, така че този вид да бъде третиран равнопоставено с останалите. Опазването, проучването и популяризирането на тези ценности и техния исторически и културен контекст допринася за утвърждаване на

регионалното многообразие, а посредством проявите на културни влияния и връзки в миналото укрепва идеята за общоевропейска културна среда. Разгръщането на този потенциал обаче е възможно само и единствено когато бъдат качествено изпълнени дейностите по обработка и представяне на тези ценности, а това в голяма степен зависи от нивото на професионалната подготовка на специалистите, които работят с тях.

Направеният преглед на конкретните дейности по опазване и социализиране на документалното и книжовното културно наследство очертава съвкупността от знания, умения и компетентности, които е необходимо да бъдат изградени професионално, за да могат да се очакват качествени резултати. Сравнението с разписаното в съответните правно-нормативни актове показва липса на синхрон и даже отсъствие на такава важна дейност като управлението на културното наследство, което не позволява да се мисли за стратегическо планиране, целеполагане или очакване на добре структурирани резултати в коментираната област. По отношение на регламентирането на дейностите националната правно-нормативна уредба изостава съществено.

Липсата на достатъчно подготвени специалисти, както и на стратегия за високоспециализирано професионално развитие, поставя институциите на паметта в неизгодната позиция да определят качеството на извършваните дейности в зависимост от личните възможности или дори да ги преустановяват, поради липса на капацитет. Загубата на професионална компетентност и експертиза постепенно води до следните отрицателни последици:

- намален капацитет на институцията за изпълнение на дейностите по опазване и социализиране на културното наследство
- компромис с качеството на дейностите
- преустановяване на дейности
- прекъсване на приемствеността на специфични за институцията и съхранявания вид културно наследство знания, умения и компетентности
- риск от загуба на връзката с културното наследство, особено когато тя е опосредствана от превод и интерпретация
- културно наследство остава непознато за обществото.

Анализът на дейностите по опазване и социализиране, както и реалната практика по тяхното осъществяване, очертават следните потребности, дефицити и проблеми във връзка с професионалното развитие:

- необходими са специфични знания, умения и компетентности
- формалното образование не предоставя необходимата подготовка
- професионалните знания, умения и компетентности придобити в практиката чрез неформално и самостоятелно учене не се удостоверяват (валидират)
- индивидуалното професионално развитие не е структурирано в съответствие с потребностите на практиката, оперативните и стратегическите цели на институциите на културното наследство

- институциите на паметта разчитат на външни услуги за повишаване на квалификацията на своите специалисти, въпреки че самите те познават най-добре естеството на работа и биха могли да обучават в нея
- действащите правила за валидирането на знания, умения и компетентности, придобити чрез неформално учене, изключват това да става извън лицензираните центрове за професионално обучение, както и за професии извън СППОО.

Анализът на валидирането като инструмент показва потенциал да се търси решение за преодоляване на проблемите на професионалното развитие в областта на културното наследство, поради следните отличителни характеристики:

- то е гъвкаво спрямо индивидуалните особености, прагматично, ориентирано към резултати
- то е приложимо към разнообразието от дейности и видовете културно наследство
- може да помогне за определяне на етапите в личното професионално развитие
- повишава мотивацията чрез полагането на обозрими и постижими цели
- допринася за планирането на дейностите за професионално развитие и резултатите от тях
- съобразява индивидуалното професионално развитие с особеностите, целите и нуждите на конкретната институция.
- допринася за постигане на по-добра видимост на професиите, посветени на опазването и социализирането.

Дисертационният труд съдържа като приложение примерна **методика** за валидиране, чиято цел е да подпомогне процеса на подбор, позициониране и професионално развитие на специалисти за работа по опазване и социализиране на колекциите „Ориенталски сбирки“, съхранявани в НБКМ, както и разработването на модели на валидиране за професии, свързани с различни видове културно наследство. Тя е насочена към желаещите да работят в областта на архивното и книжовното културно наследство, към ръководителите на институциите на паметта, техните специализирани направления и експертите по човешки ресурси. Задачите на методиката са да опише основните стъпки като част от процеса на професионално развитие, да идентифицира и включи всички заинтересовани страни, да го утвърди като механизъм в подкрепа на професионалното развитие.

Приноси на дисертационния труд

- Дисертационният труд поставя във фокуса на изследването конкретен вид културно наследство, което е непопулярно, непознато, неразкрито, извън обсега на общественото внимание, като възприема евристичен подход към идентифицираните проблеми.
- Иновативно е представянето на валидирането на знания и умения като решение за подобряване на качеството на опазването и социализацията на културното наследство.
- Принос на дисертационният труд е търсенето на равнопоставеност между различните видове наследство, чрез избора на темата за малкото, непознатото, периферното, травматичното наследство, третирано като второстепенно, и опитът да се набележат начини за неговото извеждане до първостепенна важност.
- Темата за професионалното развитие в областта на културното наследство е представена в изследователска светлина, чрез анализ на конкретен случай, въз основа на който са изведени заключения, релевантни както за книжовното и документалното, така и за културното наследство въобще.
- Въз основа на направените изводи са формулирани препоръки за създаване на цялостна система за професионално развитие в културното наследство, която да включва образователните институции, институциите на паметта, както и широк кръг заинтересовани страни.

- Валидирането е анализирано и представено като възможен практически инструмент в подкрепа на професионалното развитие в областта на културното наследство.
- Представена е методика за валидиране на професионални знания, умения и компетентности в областта на културното наследство, придобити чрез неформално и самостоятелно учене в институциите на паметта.

Публикации по темата

Колева-Звънчарова, Милена. 2016. „Третият по големина и значимост в света османотурски архив”: проблеми и задачи. Докладът е изнесен на националната конференция, посветена на 65-годишнината на държавните архиви „Българските архиви – памет за бъдещето“, проведена на 7.10.2016 г. – В: *Архивен преглед*, кн. 2/2016, с. 86-90

Колева-Звънчарова, Милена. 2018. Валидирането на знания и умения в областта на културното наследство като предпоставка за приобщаване. – В: *Библиотека*, бр. 1/2018, с. 20-26

Колева-Звънчарова, Милена. 2019. Знания и умения на архивиста: предизвикателството “Ориенталски сбирки”. Специалните исторически дисциплини в университетското архивно образование, архивната практика и изследванията по история. Сборник от XII-та конференция на специалност “Архивистика и документалистика”, с. 232-237

Колева-Звънчарова, Милена. 2019. 110 години „Ориенталски сбирки” в НБКМ: поглед към миналото, настоящето и бъдещето. – В: 110 години отдел „Ориенталски сбирки“ на НБКМ. Юбилеен сборник. София: НБКМ (*под печат*)

Колева-Звънчарова, Милена. 2020. Професии и длъжности в областта на културното наследство. – Кабаков, Иван (съставител).

Законодателство и професионално развитие в областта на културното наследство. Историческа реконструкция и актуално състояние в Република България, София, с. 116-127